

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԾԽԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Երբ որ ընտրողական սկզբունքը արդէն այնքան խորն արմատներ է ձգել մի ժողովրդի հասարակական կեանքի մէջ, ինչպէս այդ կայ մեզանում, պէտք էր սպասել որ ընտրութեան կանոններն ևս վաղուց մշակւած լինէին և ընտրողական գործի կանոններին լաւ ընտելացած լինէր ժողովուրդը: Իրօք այդ այդպէս է. ընտրողական կանոնները դեռ ևս լաւ մշակւած չեն մեզանում, և խօսքս ոչ միայն սպազբւած կանոնադրութիւնների մասին է, այլ և ընտրողական աւանդութիւնների մասին: Այդ նորանից է, որ իսկական ժողովուրդը, թէև իւր անունից շատ ընտրութիւններ են կատարել, բայց իսկապէս ինքը չի մասնակցել ընտրութիւններին: Ազգային խնդիրների մէջ մի ժամանակ ժողովրդի աւագանիներն են բանեցրել ընտրութեան իրաւունքը, շնորհիւ այն ազդեցութեան որ նոքա ձեռք էին բերած ժողովրդի լայն խաւերի վրայ և շնորհիւ այն կարեւորութեան, որ զանազան ժամանակներում մեր երկրում տիրած կառավարութիւնները նւիրում էին այդ աւագանի համարւած անձերին: Աւելի սամանափակ շրջաններում՝ համայնական գործերում՝ տեղական հարուստները, տեղական աղաներն են բանեցրել նման ազդեցութիւն, և ժողովրդի ընտրութիւն համարւել է այս կամ այն աղայի կամքը, որի առաջ և խոնարհւել է նոյն այդ ժողովուրդը: Եւ շատ բնական է որ այդ ձևի ընտրութիւնները չէին կարող առաջ բերել մշակւած կանոններ: Ինչպէս որ պարզ էր ընտրութիւնը, նոյնքան և պարզ էր կանոնը. անհատի իրաւունքը ոչնչացած լինելով՝ հարկ չէր զգացում կանոնադրութիւններ մշակելու, որոնցով իւրաքանչիւրի կամքի ազատ արտայայտութիւնը ապահովւած և ընտրողական խարդախութիւնների առաջն առնւած լինէր:

Այդպիսով պարզ է թէ ինչու անցեալից մենք չունենք ժառանգած ընդարձակ և հմտալից կանոնադրութիւններ, թէև ժառանգած ունենք ըտրողական սկզբունքի գաղափարը և ժողովելու սովորութիւնը: Ահա նաև պատճառը թէ ինչու մեր հին աւանդութիւններին յարած թէ աշխարհականները և թէ եկեղեցականները առհասարակ անհմուտ են նորագոյն հասկացողութեամբ առած ընտրութեան գործին և թէ ինչու այնքան թերի են ցայժմ եղած կանոնադրութիւնները:

Նոյնը պէտք է ասել նաև ժողովրդի ընդհանրութեան մասին, որը շատ տեղ դեռ պարզ գաղափար չունի ընտրողական գործի սրբութեան մասին և շատ անգամ հակաւ է ընտրութեան դահլիճում իրան այնպէս պահելու, ինչպէս եթէ բազարում կանգնած խուռը բաղմութեան մէջ վիճելիս լինէր:

Ընտրողական գործերի կանոնաւորման համար հետեւապէս չպէտք էր ներշնչել հայկական անցեալից, այլ պէտք էր ներշնչել լուսաւորւած Եւրոպայի տւած օրինակներից: Եւ եթէ այսօր մեր երկրի հայերը կարողանում են որ և է կանոնաւոր ընտրութիւն կատարել, այդ լինում այն դէպքերում, ուր եւրոպակիր ժմարդիկ կարողանում են հեղինակութիւն բանեցնել նոյն այդ ընտրողական ժողովներում: Մասնաւորապէս յիշատակելու է որ ընտրողական կարգերին հասարակութեանը վարժեցնելու համար մեծ դեր են կատարում պետութեան տւած կանոնադրութիւններով հրահանգւող քաղաքացիներն ընտրութիւնները, որոնց համար սահմանւած կարգ ու կանոնները օրինակելի են մնում բոլոր այլ տեսակի ընտրողական գործերի համար: Այդ կողմից դեր կատարում են նաև մեր այլ և այլ ընկերութիւնները, որոնք շատ թէ քիչ որոշ կանոնադրութիւններ ունեն:

Ռուսահայերիս մէջ եկեղեցական գործերի համար կանոնադրութիւններով հրահանգւելը կարելի է ասել որ սկսւում է 1836 թւականին հոգեւոր կառավարութեան համար տւած կառավարչական պրոթէնիկցով, իսկ Տաճկահայերի մէջ 1860 թւի Սահմանադրութիւնով: Ապա կանոնադրութիւններ սահմանում են կաթողիկոսները հատ-հատ դպրոցների համար, առանձին-առանձին: Եւ ամեն մի դպրանոց միղանում մինչ այժմ էլ ունի իւր առանձին կանոնադրութիւնը: Տարբեր կանոնադրութիւններ ունէին սկզբում նաև

ծխական դպրոցները, մինչև որ նոցա մէջ միատեսակութիւն մտցրեց՝ Մական կաթողիկոսը «Վանոնք եկեղեցական-ծխական ուսումնարանաց հայոց և Ծրագիր առարկայից աւանդելոց ի նոցին» 1889 թւականին հրատարակած կանոնադրութիւնով:

Այդ կանոնադրութիւնների մէջ կան յօդւածներ նաև ընտրողական գործի կարգ ու կանոններին վերաբերեալ, բայց ոչ լիակատար կերպով: Բնական է այդ պատճառով թէ խիստ զատած՝ որքան թերակատար պէտք է եղած լինէին ծխական ընտրութիւնները, որոնք հիմք են կազմում թէ երեցփոխների, թէ դպրոցական հոգաբարձութիւնների և թէ կաթողիկոսական պատգամաւորների ընտրութիւնների համար: Ժողովուրդը, իւր ամբողջութեամբ, միայն ծխական ընտրութիւններին մասնակցելու հնարաւորութիւն ունի, քանզի թողնւում է իւր ընտրած պատգամաւորներին, բացի երեցփոխից, որը ընտրւում է ծխական ժողովրդից ուղղակի և ոչ պատգամաւորների միջոցով:

Չկային որոշ կանոնադրութիւններ ծխական ընտրութիւնների համար, և եթէ մի ժամանակ նոցա անհրաժեշտ կարիքը մեծապէս չէր զգացւում, այդ նորանից էր որ ընտրողական իրաւունքի կատարեալ գիտակցութիւնը չկար ժողովրդի խորը խաւերի մէջ: Եւ ծխական ընտրութիւններին մասնակցողները կազմում էին միայն փոքրաթիւ անձեր:

Բայց հանգամանքները փոխեցին, երբ ժողովրդի աւելի խորը խաւերի մէջ սկսեց արթնանալ հետաքրքրութիւն դէպի մամուլի մէջ իրար հետ կռող կուսակցութիւնները: Պա ղեռ ևս կատարեալ գիտակցութիւն չէր, բայց դա մի զարկ էր որ տրեց ժողովրդին իւր իրաւունքից օգտւելու. իսկ ընտրութեանը մասնակցելը մի կարեւոր և անհրաժեշտ պայման է ընտրողական կրթութեան ժողովրդի համար: Ժողովրդի այդ բուռն մասնակցութիւնը խորթ պիտի թւէր մեր հին կարգերին սովոր մարդկանց. չէ որ մենք արդէն վերը ասացինք թէ ընտրողական գործերի համար ներկայ ժամանակը, ներկայ սերունդները ինչ են ժառանգած հայկական անցեալից:

Որ եղան մարդիկ, որոնք իրանց գլուխները շշմած տեսան այդ նոր երևոյթից, դա հասկանալի է. մարդիկ իրանք իրանց կոչւած ղեկավարներ էին կարծում ժողովրդական կամ ազգային գործերին,

և յանկարծ այդ նոյն ժողովուրդը, նոյն ազգը գալիս է և «իւր ուզած» մարդկանց է ընտրում, ինքը ուզում է «կշռել» նոցա, որոնք ընտրւել են ուզում...

«Մուրճ»-ը շատ անգամ է առիթ ունեցել մեր ընտրողական գործերի մասին խօսելու: Վերջին անգամ տարաբախտաբար առիթ տուողը ոչ թէ մի ուրախալի երևոյթ էր, այլ տխուր երևոյթ, այն է թէ ընտրողական գործերի ծաւալումից զուրկ կորցրածները ինչպիսի ընթացքի են հետևում այդ նոյն ընտրողական գործերը վտանգելու համար (տես «Ընտրողական գործերի վտանգումը» «Մուրճ» 1894 թ. № 2): Այդ յօդածի դրդմամբ տեղական մամուլը մի շարք յօդածներ գրեց. և մեր խաւարամիտների գրածները այնպէս էին, որ իսկի չէին էլ թագցնում այն թէ իրօք ինչ բաներ են երազում եղել նոքա: Ոքա իրանց յօդածներով հաստատեցին մեր վախը և կարծես ուզում էին ասել, թէ՛ դեռ սպասեցէք, դուք բոլորը չգիտէք թէ ինչեր ենք մտածում...

Այդ մամուլից կարծես չուզեց յետ մնալ ինքը «Արարատ»-ը: Կարծես ի պատասխան մեր յօդածի, նա իւր ասլիլի համարում սպեց, ճիշդ է, ամենևին ոչ ընդարձակ յօդած, այլ մի շատ լակոնական ասացածք, որի համաձայն «Ձայները չպէտք է համարւին, այլ կշռւին»: Եւ այդ խօսքից աշխատեց իւր օգուտը քաղել «Արձագանք»-ը մի ընդարձակ առաջնորդող յօդածով: Խաւարամիտները իրանց հացին կարագ քսւած տեսան «Արարատ»-ի մէջ տպած «Իմաստալից» ասածւացքով: Արքան իրաւմբ—այդ թողնում ենք մի կողմ, բայց որ նոքա պատճառ ունէին իրանց ուժեղացած կարծելու—դա հաստատ է:

Եւ ահա, երբ մենք ասում ենք թէ ժողովուրդը իւր քւէով պէտք է «կշռէ» ընտրւել ցանկացողներին, մեզ գալիս ու ասում են թէ, ընդհակառակը՝ ժողովրդի տւած ձայները պէտք է կշռեն, և այդ կշռի մէջ իբր թէ «թիւը» գործ չունի կատարելու: Մենք ասում ենք թէ հասարակաց կարծիքը ինքը մի դատաստան է. այժմ գլուխները շշլած մարդիկ գալիս ու պահանջում են որ հասարակաց կարծիքի վրայ պէտք է դատաստան անել, դատարան հիմնել. և ի հարկէ նոքա համոզւած են թէ հասարակաց կարծիքի վրայ բարձած դատարանի անդամները իրանք են լինելու...

Եւ ահա այդ շար գուշակութիւնների ամիսներումն է որ խորհրդաւոր եղանակով յետադէմ մամուլի օրդանները հաղորդում էին թէ Թիֆլիսի թեմի առաջնորդարանում պատրաստում է ծխական ընտրութիւնների մի կանոնադրութիւն:

Այժմ այդ կանոնադրութիւնը, բրոշլետով տպւած, մեր առջևն է. նա խորագրած է՝ «Կանոնք վասն ընտրութեան Հոգաբարձուաց Հոգևոր Ուսումնարանաց Հայոց թեմին Վրաստանի և Իմերէթի, տւեալք ի թեմական Առաջնորդէն: Ստորագրած է՝ «Թեմակալ Առաջնորդ Հայոց Վրաստանի և Իմերէթի Գէորգ Կալիսկոպոս Սուրենեանց»:

Մենք վերը տեսանք որ ծխական ընտրութիւնները երկար ժամանակ որոշ կանոնադրութիւն չունէին և ասացինք թէ ինչին պէտք է վերագրել այդ հանգամանքը: Տեսանք նաև որ ժողովրդի աւելի բուռն մասնակցութիւնը ծխական ընտրութիւններին՝ վերջին տարիների գործ է: Որոշ կանոնների կարևորութիւնը ուրեմն սկսել էր արդէն զգացել: Եւ ահա դորանից յառաջացան տպւած առաջնորդական «Հրահանգները», ութսունական թւականների վերջերքից սկսած: Առաջին տպւած «Հրահանգը» պատկանում է Թիֆլիսի նախկին թեմական առաջնորդ Արիստակէս Կալիսկոպոս Սեդրակեանին: Նման «հրահանգ» հրատարակից ապա նորա յաջորդը՝ այժմ հանդուցեալ Մամբրէ եպ. Սանասարեան, այն է 7-ն ապրիլի 1891 թ. և յետոյ մի այլ հրահանգ կաթողիկոսական պատգամաւորի ընտրութեան համար: Թէ Արիստակէս եպ. Սեդրակեանի և թէ Մամբրէի տւած հրահանգները շատ կարճ էին: Մւրճ»-ի մշտական ընթերցողներին յայտնի կը լինի Մամբրէի տւած հրահանգը, որի թերութիւնների մասին բաւականին երկար խօսել ենք «Մուրճի» 1891 թւականին ապրիլի համարում: Հրահանգը պարունակում էր ընդամենը եօթ յօդւած, ուր ի նկատի չէին տունւած մի շարք հանգամանքներ: Այդ պատճառով ընտրութեան կարգը բոլոր եկեղեցիներում միևնոյնը չէր լինում, որովհետև ամեն ծխական ժողով ինքն էր իւր վճիռներով լրացնում հրահանգի պակասորդները: Եւ մենք դեռ այն ժամանակ պահանջում էինք մի լիակատար կանոնադրութիւն, ուր ի նկատի առնւած լինեն ընտրողական գործի բոլոր

հանգամանքները: «Ժողովներին մարդիկ գալիս են ընտրութիւններ կատարելու և ոչ թէ օրէնքներ սահմանելու, ասում էինք մենք, պահանջելով մի լիակատար կանոնադրութիւն («Մուրճ» 1891, էջ 533):

Թիֆլիսի ներկայ առաջնորդ Գէորգ Եպիսկոպոս Սուրէնեանց կամեցել է այժմ մեր առաջը դրած «Կանօնք»-ներով այդ թերին լրացնել: Եւ իրգը, «Կանօնները» պարունակում են ոչ թէ եօթը, այլ 49 յօդուած:

Չնայած դորան, ներկայ «Կանօնները» մի խառնափնդոր բան են ներկայացնում: Այստեղ մենք բացակայ ենք տեսնում հմուտ խմբագրի ձեռքը: Խմբագրական կողմից նոքա շատ ու շատ թերութիւններ են ներկայացնում: Այդ մենք կը տեսնենք ներքեւ, բայց դա ինչ և իցէ ուղղելի բան կը լինէր. ինչիւրը աւելի ծանրակշիռ է դառնում, երբ արեւած որոշումները յարուցանում են նաեւ պրինցիպիական դժւարութիւններ: Տեսնենք թէ ովքեր են ներկայանում այդ կանօններով՝ ծխական ընտրողի իրաւունք ունեցող:

Ում պէտք է համարել ծխական ձայնատու, ահա ամեն մի ընտրողական կանոնադրութեան ամենաէական կէտը:

Արիտակէս Եպիսկոպոսի տւած հրահանգը առաջին անգամ եկաւ վերացնելու մի շփոթութիւն, որ տիրում էր մինչ այն ժամանակ այդ ինչորում: Ծխական ընտրութեան մէջ կարելի էր տեսնել բուն ծխականին խառը ժամաւորի հետ: Որքան դա այժմ հասկանալի է, բայց մինչ այն ժամանակ, որոշ հրահանգի բացակայութեան պատճառով, յաճախ շփոթում էին ծխականին՝ ժամաւորի հետ: Այդ առաջին հրահանգում որոշուած էր, թէ մի եկեղեցում ընտրող լինել կարող է միայն նորա ծխականը, այսինքն նա որ այդ եկեղեցու քահանայի հովուութեան մէջ է: Այսպիսով ժամաւորը, այսինքն նա որ սովորաբար մի եկեղեցի է յաճախում, բայց որի ծխականը չէ, չպիտի մասնակցէր այդ եկեղեցու ընտրութիւններին:

Այդ կարեւոր էր Թիֆլիսի նման քաղաքում, ուր շատ դաւաճացիք կան ժամ գնացող, բայց որոնցից շատերը սակայն ծխական չեն կամ չէին Թիֆլիսի որ և է եկեղեցու կամ քահանայի:

Շնորհիւ այդ հրահանգի, ծխական լինելը պարտաւորիչ լինելով ընտրողի համար, ծխականների թիւը Թիֆլիսում այժմ անկասկած չափ աւելի մեծ է քան մի տասնեակ տարի առաջ:

Հանգուցեալ Մամբրէ եպ. Սանասարեանի տւած հրահանգներում ևս այդ յօդածը մնաց նոյնը: Ծխականի և ժամաւորի շփոթութիւնը ուրեմն արդէն աւմիշտ վերացրած էր: Բայց այդ պահանջը որքան կարեւոր էր, նոյնքան էլ տարրական էր:

Իսկ այն, ինչ տարրական չէ, այդ միւս որոշումներն են ձայնաւոր ծխականի մասին:

Եւ ահա շփոթութիւնը մեծ էր նախկին հրահանգներում, և տարաբախտաբար նոյնն ենք տեսնում ներկայ «Կանոնների» մէջ: Ընտրողը այստեղ հանդիսանում է ծխականը, որը 1) արական սեռին է պատկանում և 25 տարեկան է (§ 5), 2) եթէ մոծւած է ընտրողական ցուցակի մէջ (§ 5), 3) եթէ ազատ է եկեղեցական ապաշխարութիւնից, քրէական դատարանի ներքոյ չէ, եկեղեցական պաշտամունքներից մերժւած չէ և ով դեռ ևս ուսանում է (§ 6, կէտ ա, բ, գ, դ), 4) եթէ ազատ է եկեղեցական և դատաստանական պատիժներից և տուղանքներից (§ 8), 5) եթէ ընտրողը միակն է ժողովի մէջ իւր ընտանիքի անդամներից (§ 10), 6) եթէ ծխական է երեք տարուց ոչ պակաս (§ 11), կամ եթէ մէկ եկեղեցուց միւսն է տեղափոխւել տնօրէնութեամբ հոգւոր իշխանութեան (§ 13), եթէ ծխականի ընտանիքը Թիֆլիսից դուրս տեղերում ծխական ընտրող չէ (§ 16), 8), եթէ նա ծխական քահանայ չէ (§ 19), 9) եթէ քահանայի հրաւիրատոմսով հրաւիրւած է ժողովի (§ 21):

Նախ ուշադրութիւն դարձրէք այն բանի վրայ, որ միմիայն իմանալու համար թէ ով է ընտրողը կամ ձայնատու-ծխականը՝ հարկաւոր է ոչ պակաս քան ութ իրարից բաժան և հեռու. յօդւածներ կարգաւ: Դա պարզ նշան է որ կանոնադրութեան կազմողները իրանք որոշ գաղափար չեն ունեցել գործը սկսելիս և շարաջարել են յօդւածները առանց իրանց խիստ հաշիւ տալու յօդւածների իրար հետ ունեցած սերտ կապի մասին: Այդտեղ առնւազն երեւում է հմօտ իմբագրողի բացակայութիւն:

Բայց այդ չէ գլխաւորը: Կանոնադրութեան մէջ չեն պաշտպանւած ծխականի իրաւունքները:

Եւ արդեօք ամեն ինչ վտանգւած չէ՞ արդէն նրանով որ քահանայի հրաւիրատոմսին այդքան վճռական նշանակութիւն է տրւած? Այլ եւ ինչ իրաւունքներից կարելի է լրջօրէն խօսել, երբ մի կանոնադրութեան մէջ կայ այսպիսի յօդւած՝

«§ 21. Յետ ստորագրելու զթիւ ընտրողացն, հրաւիրելոց եւ առաջիկալ եղելոց, եթէ թիւ առաջիկալցն չլիցէ պակաս քան զմի մասն ի հնգից համօրէն ցուցակադրելոցն, նախագահն լատկացուցանէ նոցա տեղիս, Այլք, որք ոչ են հրաւիրեալ, չօրհին իրաւունքս մտանելու ի ժողովն եւ ներկալ լինելոց»:

Իսկ 18-րդ յօդւածում ասւած է թէ «հրաւերք» խօսքը ինչպէս պէտք է հասկանալ. Դա այն հրաւերքն է, որ անում է նախագահելու նշանակւած քահանան՝ հասցնելով ամեն մի ընտրող ծխականին իւր (քահանայի) ստորագրութեամբ վաւերացրած մի հրաւիրատոմս:

Ասացէք ինչպե՞ս, եթէ, մի յօդւածի համաձայն, պարտաւորիչ է հրաւիրատոմս ուղարկելը ամեն մի ընտրող ծխականին, էլ ինչ հարկ կայ մի այլ յօդւածով սպառնալ ընտրելու իրաւունք ունեցողին՝ ներս չթողնել ժողով, եթէ նա որ եւ է պատճառով «հրաւիրատոմս» ստացած չէ: Մենք հասկանում ենք եւ հաւանում ծխականին հրաւիրատոմսով ժողովի հրաւիրելը, բայց դորա հետ ծխականի իրաւունքներ կապել,— դա բոլորովին անհասկանալի բան է:

Անցեալի «հրահանգներից» ներկայ «Կանոնները» ուրեմն ժառանգել են այդ կէտը, չնայած որ մամուլը այդ մասին արդէն խօսել էր, եւ չնայած որ անցեալում հրահանգների այդ կէտը շատ թիւրիմացութիւնների տեղիք էր տւել: Ահա թէ երեք տարի առաջ մենք ինչ զանգատն էինք անում այդ մասին՝—

«Հրահանգը պահանջում է, ժողովի վաւերականութեան համար, ծխականների առնւադն մի հինգերորդի ներկայութիւնը, Բայց իսկպէս, եւ ինչպէս երևում է բոլոր եկեղեցիներում, նախ եւ միայն թէ արդեօք առանձին տոմսակներով հրաւիրւածների մի հինգերորդը ներկալ է եղել թէ ոչ, Կարծես թէ ընտրութեան մասնակցելու իրաւունքը ամեն ծխականին չի պատկանում, ալ միայն նրան, ում որ քահանաները՝ բարեհաճել են առանձնապէս հրաւիրելու!» (տես «Մուրճ» 1891 թ. № 4, էջ 534):

Ձևայած դորան, մենք կարող ենք վկայել որ յաջորդ ընտրութիւններին, մինչ ամենավերջին ժամանակներս, երբէք չհրահանգւեցին այդ կանոնով, և նախկին հրահանգների այդ կէտը ամենայն իրաւամբ անուշադրութեան մատնեց. ժողովի կանոնաւորութեան համար պահանջուում էր ոչ թէ հրաւիրւածների, այլ ծխականներ թւի մի հինգերորդը:

Սակայն ինչ է նշանակում որ նախկին հրահանգների այդ անարդար և չիրագործուող կէտը մոծւած է ներկայ «կանոնների» մէջ: Դիտաւորութիւն է եղել դորանում թէ ոչ—դորա պատասխանը անշուշտ կը տրւի: Ուզում ենք հաւատալ որ դա էլ մէկն է այն անթիւ խմբագրական սխալներից և թերութիւններից, որոնցով այնքան յիքն է ներկայ կանոնադրութեան նախագիծը:

Մի այլ որոշում որ վտանգել է ուզում ծխականի իրաւունքը, դա այն յօդւածն է (§ 13), որով իբր թէ թեմական իշխանութիւնը կարող է մի ծխականի տեղափոխել մի եկեղեցուց դէպի միւսը: Հետաքրքրական է իմանալ թէ այդ որ իրաւունքով ով և իցէ կարող է այդպիսի կարգադրութիւններ անել: Թէ՞ դա ևս մի խմբագրական սխալ է?

Բայց անցնենք:

«կանոնք»-ի մէջ ահագին դեր է կատարում ձխականների կամ ընտրողների ցուցակը: Դա շատ բնական պահանջ է, որ ամեն մի ծուխ (մի եկեղեցու ժողովուրդ) իւր ծխականների ցուցակը պէտք է ունենայ, որպէս զի, ի միջի այլոց, այդ ցուցակով ստուգւին ծխական ընտրութիւններին մասնակցողների իրաւունքները: Մեր եկեղեցական ընտրողական գործերի համար ծխականների ցուցակներ ունենալու գաղափարը նոյնքան նոր է, որքան նոր է կանոնաւոր ընտրութիւնների պահանջը: Գիւղերում և գաւառական քաղաքներից շատերում այդ պահանջը եթէ չի զգացւում, այդ նորանից է՛, որ այնտեղ ծխի անդամները իրար լաւ են ճանաչում: Այլ բան է Թիֆլիսում, Բագուում, Բաթումում, ուր ծխականների փոխադարձ ծանօթութիւնը շատ մակերեւութային է: Այդ հանգամանքում ժողովներում յարուցուող այս հարցին թէ

այս ինչ անձը այդ եկեղեցու ծխականն է թէ ոչ՝—պատասխանողը լինում է քահանան, որի վկայութիւնը վճռողական է: Նոյնպէս մի գաղտնիք էր մի եկեղեցու ծխական ընտանիքների ընդհանուր թիւը տոհմաբարակ: Միմիայն այս վերջին տարիները, երբ ծխական-ընտրողական գործը սկսեց ծաւալ ստանալ, այդ մոլթ աշխարհի վրայ մի յայտնի չափով լոյս սփռեց: Թէ Արիստակէս եպիսկոպոս Սեդրակեանի և թէ Մամբրէ եպիսկոպոսի տւած հրահանգներում ժողովի կանոնաւորութեան պամար պահանջւում էր «ցուցակադրւածների» կամ ծխական ընտանիքների մի հինգերորդը: Պորանից բնականապէս ծագեց ծխականների ամբողջ թւի իմանալու պահանջը: Բայց այդ բնական պահանջը լիակատար բաւարարութիւն չէր ստանում: ամեն քահանայ աշխատում էր իւր ծխականների թիւը գաղտնի պահել, որպէս զի թեմական իշխանութեան առաջ մեծ ծուխ ունեցող, հետեւապէս հարուստ չերեայ: Դա կապ ունի քահանաների նիւթական ապահովութեան խնդրի հետ. և մենք առ այժմ բաւականում ենք իրողութիւնը յայտնելով: Հետեւանքը սա էր որ հաւաստի կերպով մինչ այժմ էլ ոչ ոքին յայտնի չէ Թիֆլիսի ամեն մի եկեղեցու ծխականների թիւը: Մնում էր հիմք ընդունել թիւը այն ծխական տների, որոնց անունները ամեն մի քահանայ ներկայացնում էր թէ կոնսիստորիային և թէ ընտրողական ժողովին:

Այդպիսի հանգամանքներում խօսել տպւած ցուցակների մասին—ինքն ըստ ինքեան աւելորդ է դառնում: Թիֆլիսում, և երեւի ամբողջ Անդրկովկասում և թերեւ Ռուսաստանում, միակ հայոց եկեղեցին որ փորձ է արել ծխականների տպւած ցուցակ ունենալ,— դա Մոզնու ս. Գէորգ եկեղեցին է, որը մի ցուցակ տպեց 1889 թւականին: Եւ այդ ցուցակն էլ, վերը բացատրած պատճառներով, լիակատար չէր. բազմաթիւ ծխական ընտանիքներ նորանում չեն յիշատակւած: Ոչ մի այլ եկեղեցի չհետեւեց նոյն իսկ այդ օրինակին, և ինքը Մոզնու եկեղեցին էլ յաջորդ տարիներում չհետեւեց իւր իսկ տւած օրինակին ու նորից չշտապեց աւելի լիակատար ցուցակ կազմելու:

Ահա ինչու ներկայ «Վանօնք»-ը այդ կողմից ըստ երեւութին յառաջադիմութիւն է ներկայացնում: «Վանօնք»-ը պարտաւորե-

ցնում է ամեն եկեղեցուն տապալել ընտրողներ ի ցուցակը ամեն հինգ տարին մի անգամ, ամեն տարի տապալից ջնջելով դուրս եկածներին և ներմուծելով նորերին (§ 9):

Եւ այնուամենայնիւ ներկայ, «Կանօնքը» ոչ միայն բաւականաչափ բարեկարգութիւն չի մտնցում ծխականների ցուցակներ կալմելու գործի մէջ, այլ նոյն իսկ շփոթութիւն է գցում. «Կանօնքը» պահանջում է ոչ թէ «ծխականների» լիակատար ցուցակը, այլ միայն այն մարդկանց ցուցակը, որոնք այդ Կանօնքի համաձայն՝ ընտրող են ճանաչուում. և թէ ուլքեր են ճանաչուում ընտրողներ—այդ էլ թողնւած է ծխական քահանաներին որոշելու: Եւ քանի որ բոլոր ծխականների ցուցակ չի լինելու, ուրեմն ոչ ոք էլ չի կարող ստուգել թէ որքան լիակատար է կազմւած նոյն իսկ «Կանօնք»-ի համաձայն ընտրելու իրաւունք ունեցողների ցուցակը...

Շարունակենք: Համաձայն 10-րդ յօդւածի՝ իւրաքանչիւր անբաժան գերդաստանի արական սեռի անդամներից (որոնք են օրինակ՝ Սարգիս և Միքայէլ Կիրակոսեան չափահաս եղբայրներ) միայն մէկը իրաւունք ունի մասնակցելու ընտրութիւններին: Եւ որովհետեւ ընտրողական ցուցակի մէջ ամեն մի գերդաստանից միայն մէկն է շրջանագրւած լինելու (ղիցուք միայն Սարգիսը), ուրեմն եթէ Սարգիսը ժողովին գալու չլինի՝ Միքայէլը չպիտի կարողանայ իւր գերդաստանի իրաւունքը բանեցնել. չէ որ երբ Սարգսի անունը մուծւած է ցուցակի մէջ՝ Միքայէլի անունը այլ ևս չի լինիլ ցուցակում. իսկ ցուցակում չիւլւած լինելը հիմնական պայման է ընտրելու իրաւունք ունենալու (սեւ § 5):

Բայց աւելի կարեւոր հարցը սա է թէ ինչու ամեն մի անբաժան գերդաստանի չափահաս անդամներից միայն մէկը իրաւունք պիտի ունենայ ընտրող լինել: Այդ որոշումը հիմնւած է գերդաստանական սկզբունքի վրայ, որը հին սկզբունք է և որի առջը բոլոր չառաջաւոր ազգերի մէջ բռնել է անհատի իրաւունքը: Այն, կար ժամանակ երբ գերդաստանի մէջ աւագը ներկայացնում էր իւր թէ որդիների և թէ բոլոր կրտսեր եղբայրների կարծիքը և կամքը: Ամենքիս յայտնի է որ այդ հանգամանքը փոխւել է, և ոչ ոք այժմ չի զարմանում երբ եղբայրներից մէկը այս կարծիքի է, միւսը՝ այլ կարծիքի:

Նաև մի տան անդամների բաժանում կամ ոչ բաժանում լինելը ներկայումս այնքան էլ հեշտ չէ որոշելը որքան այդ կար նահապետական ընտանիքների ժամանակ:

Բացի այն որ սկզբունքը մենք չենք հաւանում, այդ տեսակ պայմանները միմիայն դժարացնելու են ընտրողական կարգին ցուցակներ կազմելու գործը, մանաւանդ որ այդ կատարելու է ձեռքով այն ծխական քահանաների, որոնք բոլորովին վարժ չեն օրինաւոր ցուցակներ կազմելու:

Փոխանակ այդ ամենի՝ պէտք է կանոնները փոխել այսպէս՝— պարտաւորացնել ծխական քահանաներին (պատժի սպառնալիքով) կազմել իրանց ծխականների լիակատար ցուցակը, լինեն ամեն մի ծխական ընտանիքում չափահաս արու զաւակներ թէ չլինեն ¹⁾։ ամեն մի №-ի տակ գրել հօր, իսկ եթէ սա կենդանի չէ՝ մօր անունը, չիշելով բոլոր չափահաս թէ անչափահաս արու բայց չպատկւած զաւակներին և շամուսնացած աղջիկներին, չիշելով զօնէ արականների ծննդեան տարին: Իրաւունք տալ ծխական ընտրութիւններին մասնակցելու բոլոր արականներին, որոնք առնւազն 25 տարեկան են: Հաշիւները չբարդեցնելու և վէճերի տեղիք չաւելու համար՝ հաշիւ չառնել ծննդեան ամիսը և օրը, այլ միայն ծննդեան տարին (որի համաձայն, օրինակ, 1894 թւականին 25 տարեկան կը համարւեն 1869 թւականին ծնւածները): Իրաւունքից զրկել միմիայն նոցա, որոնք կորցրած կը լինեն բաղաբացիական իրաւունքները Ռուսաստանում:

Ամեն հինգ տարին մի անգամ այդ հիմնական ցուցակը նորից կը կազմւի ու կը տպւի, իսկ ամեն տարի հիմնական ցուցակին ձեռագրով կ'աւելացնեն նոր ծուխ գրւածները և նորանից կը ջնջեն թէ ննջեցեալները և թէ այդ ծխական ցուցակից դուրս եկածները, որպէս նաև աղջիկներից նոր ամուսնացածները: Բոլոր ամուսնացած արականները պէտք է առանձին ցուցակագրւեն, ապրում լինեն նոքա բաժանում թէ ոչ բաժանում իրանց ծնողներից կամ

¹⁾ Աղդպիսի լիակատար ցուցակներ առանց այն էլ հարկաւոր են լինելու, երբ մեղանում կը մտցնւի «ծխական հոգաբարձութիւնների» օրէնքով որոշւած հաստատութիւնը:

եղբայրներին. որպէս նաև առանձին պիտի ցուցակագրեն նոքա, որոնք առանձին են ապրում, լինեն նոքա ամուսնացած թէ ոչ ամուսնացած: Տարւայ ընթացքում ամուսնացած արականների անունները կը ջնջեն հիմնական ցուցակից և նոր համարով կը գրեն ձեռագիր յաւելածի մէջ, եթէ ամուսնացածը նոյն եկեղեցու ծուխ կը մնայ:

Ունենալով ծխականների մի այսպիսի պարզ և լիակատար ցուցակ, այլ ևս աւելորդ կը լինի ունենալ մի առանձին «ընտրողական» ցուցակ: Թէ ովքեր պիտի լինեն ընտրողներ—այդ կ'երեւայ նաև «ծխականների ցուցակից»:

«Կանոնք»-ը մի եկեղեցում ընտրող է համարում նոցա միմիայն, որոնք Յ տարի ծխական են եղած: Գուցէ զորանով ուղեցած են առաջն առնել ծխականների թափառականութեան, երբ յատկապէս մի որ և է ընտրութեան մասնակցելու նպատակով՝ այս կամ այն քահանայի մօտ ծուխ են գրում: Դա մի երևոյթ է, որ նկատելի է միմիայն այս վերջին տարիներս, որ և շատ հասկանալի է: Բայց, բացի այն որ դա մի ժամանակաւոր երևոյթ է, խնդիր է թէ թեմական կառավարութիւնը ունի արդեօք իրաւունք ծխականի իրաւունքներին այդպէս արգելք լինելու:

Ծխականի իրաւունքը սահմանափակել որ և է կերպ, կամ արգելք լինել այդ իրաւունքը բանեցնելուն թէկուզ մի օր—դա յամենայն դէպս «տեղական իշխանութեան» իրաւասութիւնից վեր բան է: Մենք կարծում ենք որ այսպիսի որոշում կարող է տալ միմիայն Վեհափառ Կաթողիկոսը բայց ոչ թեմակալ առաջնորդը: Դա երկրորդական խնդիր է այլ առաջնակարգ. նոյնը կարող ենք ասել նաև այն որոշման մասին, որի համաձայն ամեն մի անբաժան գերդաստանից միայն մէկը իրաւունք ունի ընտրող լինելու: Դորանով զրկում է գերդաստանի մի այլ չափահաս անդամ ծխականի իրաւունքից: Ճիշդ է այդ որոշումը նոր է, այլ վերցրած է նախկին հրահանգներից. բայց այժմ ժամանակ է վերջապէս նաև այդ մասին խնդիր բարձրացնել: Եւ ահա մենք կարծում ենք որ այդ երկու որոշումները վեր են թեմական իշխանութեան իրաւասութիւնից. դոցա համար պէտք է անպատճառ Վեհափառ Կաթողիկոսի հաստատութիւնը:

ԱՌԵՏԻՔ ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ